

Отрощенко В.В.

РЕКВІЄМ ЗА УКРАЇНСЬКО-РОЙСЬКОЮ АРХЕОЛОГІЧНОЮ СПІВПРЦЕЮ НА СХОДІ УКРАЇНИ

Реферат: Статтю присвячено подіям та підсумкам 20-тирічної співпраці українських та російських археологів на Луганщині (1994-2013 рр.). Впродовж першого періоду співробітництва велись розкопки Капітанівського куца поселень зрубної спільноти в Новоайдрському районі (1994-1999), а за другого – досліджувались об'єкти гірничої археології на рудопрояві Картамиш у Попаснянському районі (2001-2010). Особливою рисою взаємодії можна вважати факт фінансування польових досліджень виключно українською стороною. Співпраця з російською стороною посприяла становленню наукової школи дослідників перехідного періоду від середньої до пізньої бронзи, пізнього та фінального бронзового віків. Важливо, що основу цієї школи склали місцеві, донецькі та луганські, археологи. З початком гібридної війни РФ проти нашої держави співпраця стала неможливою. Звідси й реквієм.

Ключові слова: Україна, Російська Федерація, співпраця, Капітанове, Картамиш, гірничої археологія, гібридна війна.

Події неоголошеної гібридної війни, розв'язаної нашим східним сусідом навесні 2014 р., змушують до переосмислення подій 20-ти років попередньої наукової співпраці з РФ на ниві археології Східної України. Тим паче, що сучасні оцінки її є доволі неоднозначними. у збірці наукових статей до 75-річчя А. Пряхіна спогади про ювіляра обмежуються 60-ми та 70-ми роками ХХ ст. [Винников 2016, с. 166-173]. Оцінка наукового доробку авторитетного дослідника чомусь відсутня взагалі. У той же час вітчизняні автори, ймовірно за інерцією, гіперболізують роль професора А. Пряхіна (1936-2018) в реалізації проекту згаданої співпраці. Цитую мовою оригіналу: «С 1995 г. А.Д. Пряхин стал организатором международных экспедиций на комплексе медных рудников «Красное озеро» в Попаснянском районе у с. Ново-Звановка в Донбассе, ежегодных международных конференций по истории древнего горного дела, посещает бахмутские медные рудники, Артемовский и Часовоярский музеи, выдвигает идею их музеефикации и создания археологического заповедника» [Татаринов и др. 2018, с. 39].

Постає питання: з якого дива шановний професор розгорнув таку шалену організаційну діяльність на теренах іншої держави та яким коштом? По факту ж генератором цитованих вище починань виступив начальник Центрально-Донецької археологічної експедиції Інституту археології НАН України Ю. Бровендер, організувавши, за участі луганських та донецьких колег, робочий семінар «Проблеми археології пізнього бронзового віку півдня Східної Європи» (Луганськ – Перевальськ – Донецьк, 23-27.11.1993 р.). Провідними науковими установами, патронами зустрічі стали ІА НАН України та Інститут історії матеріальної культури РАН [Бровендер та ін. 1995, с. 150]. На цей мобільний симпозиум приїхали колеги з Воронежа, яких вельми зацікавили матеріали розкопок поселення доби пізньої бронзи Капітанове І. Ще улітку того ж таки 1993 року Ю. Бровендер поновив розкопки на відомому вже на той час поселенні, дослідженому вперше 1967 року в Новоайдарському р-ні Луганської обл. [Чередниченко 1970, с. 233-236, рис. 1-2]. Пам'яті М. Чередниченка й було присвячено робочий семінар. Логічною пролонгацією названого семінару стала участь воронезьких колег у розкопках Капітанівської агломерації поселень зрубної спільноти, що розпочалися вже наступного 1994 року на поселенні Капітанове І. Саме тоді групу науковців з РФ очолив завідувач кафедри археології та історії давнього світу Воронежського державного університету (ВДУ) професор А. Пряхін [Отрощенко 1995, с. 3-5; Пряхин 2010, с. 80-85]. Відчувши перспективність проекту, він забезпечив регулярну участь у ньому співробітників кафедри, аспірантів та практику студентів.

Паралельні розкопки на поселеннях Капітанове I та II розпочались у 1995-му й тривали по 1999 рік. Дозвільні документи на розкопки видавались на ім'я Ю. Бровендера й, відповідно, проводились коштом Центрально-Донецької експедиції, себто української сторони. Росіяни привозили на розкопки практикантів, забезпечуючи їхнє харчування. Спектр спільних досліджень регламентувався договорами про співпрацю між Інститутом археології НАНУ та Воронежським державним університетом. Наукове забезпечення проекту здійснювали відділ археології енеоліту-бронзового віку ІА НАНУ (В. Отрощенко) та кафедра археології та історії давнього світу ВДУ (А. Пряхін), а практичне виконання – Центрально-Донецька експедиція, базована в райцентрі Перевальськ Луганської обл. (Ю. Бровендер).

Базові пам'ятки Капітанівської агломерації поселень, де проводили спільні розкопки, визначили й назву першого періоду досліджень як Капітанівський (1994-1999). Ю. Бровендер здійснював розкопки поселення Капітанове I впродовж 1993-1999 рр. [Бровендер 2000, с. 170-184], а В. Бесєдін досліджував Капітанове II в 1995-1998 рр. [Пряхин и др. 2000, с. 4-12].

Рівнобіжно розкопкам учасники проекту ініціювали проведення 5-ти капітанівських українсько-російських польових археологічних семінарів (1995-1999). Перший з них було присвячено світлій пам'яті М. Чередниченка [Отрощенко 1995, с. 3-5]. Матеріали цих семінарів досить оперативно видавались в Україні під загальною шапкою «Доба бронзи Доно-Донецького регіону» (Луганск, 1995; Киев – Воронеж – Перевальск 1997; Киев – Воронеж, 1998; Киев – Воронеж, 2001]. Видання матеріалів Другого семінару взяла на себе російська сторона, розширивши назву в «Доно-Донецкий регион в системе древностей эпохи бронзы восточноевропейской степи и лесостепи» (Воронеж, 1996, вып. 2). Матеріали цього семінару були заблоковані з тезами та матеріалами симетричної російсько-української наукової конференції у Воронежі (30.09-02.10.1996 р.).

За Капітанівського періоду співпраці ще не було жодних міжнародних експедицій в зоні бахмутських родовищ мідної руди. Впродовж другої половини 90-х рр. справа обмежувалась екскурсіями та обстеженнями об'єктів гірничої археології [Пряхин и др. 1996, с. 10-13], відомих ще за розвідками та розкопками попередників [Татаринов 1993, с. 6-20, табл. 1].

Варто підкреслити, що активні учасники проекту писали, проводили апробацію та захищали тоді кандидатські дисертації як з української [Черних Л. 1997; Бровендер 2000], так і з російської [Саврасов 1998; Захарова 1998] сторін. Водночас, В. Отрощенко та Р. Литвиненко активно працювали над розділами своїх докторських дисертацій. Зазначу, що «бабинську» тему докторського проекту Р. Литвиненка було проговорено й визначено на засіданнях та в кулуарах капітанівських польових семінарів. Символічно, що захистом дисертації Ю. Бровендера навесні 2001-го року завершився Капітанівський період співпраці.

Надалі вектор міжнародної взаємодії на сході України змістився на Правобережну Сіверськодонецчину до бахмутських покладів мідної руди на Донецькому кряжі. Отже, в новому тисячолітті дослідження зосередились на Карамиському рудопрояві біля с. Новозванівка Попаснянського р-ну Луганської обл., що й зумовило назву другого періоду українсько-російської співпраці – Картамиський (2001-2010). Від початку було чітко окреслено зоною досліджень Картамиський археологічний мікрорайон площею 0,4 га, що включає 4 міднорудні копальні, 3 селища гірників та металургів, а також виробничі ділянки зі збагачення міднорудної сировини [Бровендер, Отрощенко 2002, с. 4-15].

Саме на дослідженні названих об'єктів зосередили увагу учасники проекту. На новому етапі досліджень до участі в них підключили представників технічних наук – науковців Донбаського гірничо-металургійного інституту (від 2005 р. – Донбаський державний технічний університет, м. Алчевськ). Ректор ДГМІ проф. В. Дорофеев відіграв ключову роль у реалізації проекту, створивши в Інституті спільну українсько-російську Лабораторію з історії металургії Доно-Донецького регіону доби бронзи. Наукове керівництво лабораторією здійснювали В. Дорофеев і А. Пряхін. Очолив лабораторію Ю. Бровендер, а воронезьку дослідницьку групу з вивчення металообробного циклу – О. Саврасов. Наукова діяльність лабораторії координувалась з Інститутом археології НАНУ та Інститутом археології РАН,

згідно низки двосторонніх договорів [Бровендер 2002, с. 9-11; Толочко, Отрощенко 2005, с. 4-5]. Перша спільна експедиція на Картамиші була проведена 2001 року, а її результати та перспективи майбутніх досліджень висвітлені в збірці наукових статей «Украинско-российская экспедиция по изучению древних памятников горного дела Донбасса (итоги полевого сезона 2001 г. и перспективы исследований)». – Киев-Воронеж, 2002».

Першим реальним результатом проекту стало оформлення в Україні нового напрямку – гірничої археології. Під грифом «Проблеми гірничої археології» було проведено 9 міжнародних польових археологічних семінарів (2002-2010) та видано їхні матеріали, всі в Україні. Особливо ефективним став II-й семінар 2003 р., що зібрав фахівців з проблем гірничої археології зі США, Іспанії, ФРН, Польщі, України, РФ. Матеріали семінару містили статті 53 науковців з 8 країн. До згаданих вище додалися Велика Британія та Узбекистан. Активну участь у роботі та організаційну допомогу в проведенні цього семінару здійснила Лабораторія природничо-наукових методів ІА РАН на чолі з проф. С. Чернихом.

Наступні 7 семінарів мали більш камерний характер і проводились за участі науковців України та РФ. Матеріали останнього IX-го семінару (2010 р.) були видані до Підсумкової наукової конференції в Алчевську 2013 року, який формально завершив співпрацю з дослідження міднорудних копальнь Донбасу. Згорання проекту пов'язане з припиненням фінансування польових досліджень. Розкопки на Картамиші фінансувались попервах ДГМІ, а в 2005-2010 рр. – за рахунок грантів Міністерства освіти та науки України. Так було за президентства В. Ющенка, а з перемогою на виборах В. Януковича фінансування гірничої археології визнали в Міністерстві недоцільним. Фінансова допомога від РФ задля пролонгації спільного проекту теж не мала місця. У зв'язку з провокацією воєнного конфлікту на сході нашої держави від 2014 року практично припинилося й наукове спілкування між учасниками проекту. Мабуть воно, з певних причин, стало небажаним для воронезьких колег.

За умов, що склалися, варто розставити акценти в оцінці наукових аспектів реалізованого проекту. Результати розкопок об'єктів Картамиша проходили апробацію в горнилі синхронних польових семінарів. Опрацьовані матеріали та вибудовані концепції оперативно використовувались в узагальнюючих дослідженнях. Лише з українського боку були підготовлені й успішно захищені докторські дисертації В. Отрощенко (2002), Р. Литвиненка (2009), Ю. Бровендера (2016) та кандидатські С. Татарінова (2006), А. Усачука (2006), В. Панковського (2013), О. Загородньої (2014), О. Пробийголови (2018). Фактично ці дослідження змінили культурну мапу Східної Європи появою на ній покровсько-мосоловської та бережнівсько-маївської культур зрубної спільноти [Отрощенко 2002; 2003], дніпро-донської та дніпро-прутської культур культурного кола Бабине [Литвиненко 2009]. Поставлені проблеми формування та функціонування Бабинського осередку культурогенези [Литвиненко 2005] та Дніпро-Донецького осередку культурогенези загалом [Отрощенко 2005]. Постало монографічне дослідження феномену Донецького гірничо-металургійного центру [Бровендер 2016]. Остання дисертація виконувалась в процесі жвавої наукової співпраці учасників Картамиського проекту. Проте, процедуру її захисту чомусь не помітили у нещодавно такому доброзичливому щодо українських колег Воронежі. Позитивний відгук (єдиний з російської сторони) надійшов аж з-поза Уральського хребта від С. Григор'єва.

Узагальнюючи досягнуті результати, можна дійти висновку, що впродовж останніх 20-ти років на сході нашої держави склалася наукова школа дослідників перехідного періоду від середньої до пізньої бронзи, пізнього та фінального бронзового віків. Важливо, що основу її склали місцеві, донецькі та луганські, археологи. Регулярні фахові контакти з російськими колегами посприяли її формуванню. Загалом, ця співпраця допомагала просуненню розробок та ідей українських дослідників в інформаційне поле Російської Федерації через спільні симпозиуми та використання видавничих ресурсів Воронежського університету. Серед інших видань слід виокремити серію «Археология восточноевропейской лесостепи», редаговану А. Пряхінім, де мало не в кожному випуску знаходили місце працям українських колег. Понад

те, інформація щодо спільних розкопок на сході України потрапляла на сторінки щорічних «Археологических открытий» [Пряхин и др. 1997; Пряхин и др. 2000; Пряхин и др. 2002].

Великою втратою для російських учасників проекту стала раптова смерть креативного дослідника Володимира Бесєдіна (1954-2000), що трагічно збіглась зі завершенням Капітанівського періоду досліджень [Отрощенко 2004, с. 5-6; Пряхин, Сафонов 2004, с. 155-167]. В. Бесєдіна помітно не вистачало впродовж реалізації Картамиської фази проекту. Саме тому, ймовірно, зусилля воронезьких колег були здебільшого зорієнтовані на розробки проблематики історіографічного плану (А. Пряхін, О. Захарова, І. Сафонов) та участі в експериментах зі збагачення та плавлення мідної руди з копальні Червоне Озеро-1 на Картамиші (О. Саврасов).

Серед історіографічного доробку воронезьких колег у ХХІ ст. найпильнішої уваги заслуговує двотомна монографія А. Пряхіна «Доно-Донецкая степь-лесостепь в эпоху бронзы. История изучения» [Пряхин 2008; 2010]. Червоною ниткою крізь увесь другий том проходять спільні дослідження українських та російських археологів на сході України, об'єднаних географічно поняттям «Доно-Донецький регіон» чи «Доно-Донецький степ-лісостеп». Впадає в око диспропорція дослідницької уваги: перша книга охоплює 150 років досліджень у згаданому регіоні, а друга, помітно грубша, – лише 15. Реагуючи на першу зі згаданих книг, поряд з традиційно позитивною оцінкою співпраці на сході України, автор свого часу мусив зазначити: «За роки спільних досліджень і спілкування з провідним російським археологом професором А.Д. Пряхіним розв'язано чимало наукових та організаційних проблем, але й виявилися різні погляди, зокрема на історію археологічної науки в Росії та Україні» [Отрощенко 2009, с. 6]. У цитованій статті, загалом присвяченій тенденціям в політархеології сучасної Росії, відзначено певну асиметрію в оцінці А. Пряхіним внеску російських та українських дослідників Сіверськодонецчини на користь перших [Отрощенко 2009, с. 7]. Принагідно додаю, що погляд із-зовні завжди є цікавим та корисним для нас, але він не позбавляє необхідності проводити історіографічний аналіз досягнень і тенденцій розвитку української археології з середини. Адже ліпше українців у проблемах та тенденціях розвитку вітчизняної науки ніхто не розбереться. Це – аксіома. Ґрунтовнішу оцінку згаданого двотомника дав Ю. Бровендер [2013, с. 120-128].

Водночас, з початком ХХІ ст. і втіленням концепції «суверенної демократії» в РФ стали проявлятися риси певної закритості нової політичної системи, що не могло не позначитися на співпраці. Інформація щодо розкопок на Картамиші на сторінках «Археологических открытий» припинилась 2002 року, вже після першого з десяти польових сезонів. Українських колег перестали запрошувати опонентами на захисти кандидатських та докторських дисертацій до Росії. Пункт угоди 2002 р. щодо проведення спільних польових та експериментальних досліджень на пам'ятках археології з виробничою специфікою не лише в Україні, але й в областях чорноземного центру Росії, не виконувався й навіть не обговорювався. Проте, в Києві та Алчевську на таку тенденцію особливої уваги тоді не звертали, активно запрошуючи на польові дослідження та захисти колег зі сходу Європи. 2010-го року А. Пряхіна увели до редколегії журналу «Археологія», у складі якої він перебував до останніх днів свого життя. Оцінено його внесок в археологію України з відповідним переліком друкованих праць, попередньо наданих самим ювіляром, до 75-ї річниці від дня народження [Литвиненко, Отрощенко 2014, с. 142-144].

Попередні підсумки Картамиського періоду наукової співпраці на ниві археології Східної України були підбиті у колективних статтях археологічного [Бровендер та ін. 2010] та історіографічного [Пряхин и др. 2008] планів. Проте присмак якоїсь незакінченості й обірваності проекту лишається й понині. У назві цієї оглядової статті автор використав заупокійне слово «реквієм». Воно не вселяє оптимізму, але суголосне реальному стану справ. Об'єкти спільних досліджень (Капітанове, Картамиш) знаходяться у прифронтівій зоні, на щастя поза зоною окупації. Й то, мабуть, єдина втіха. Гібридна війна ведеться проти нас вже 5 років і не має перспектив до згортання. Радше – навпаки. Артилерійська канонада є не

найліпший акомпанемент для проведення розкопок. Вони, звісно, мають місце на сході України, зі зрозумілих причин без російських колег. Навіть гіпотетичним проектам співпраці, за таких умов, бракуватиме не лише коштів, але й щирості та взаємної довіри. Щойно прочитав у збірці пам'яті знаного російського колеги глуху згадку про смерть його сина «в Донбасі» [Кузьминих, Войтов 2017, с. 7]. Природному співчуттю шкодить питання: «А що робив цей зрілий за віком син на сході України в 1915-му році?».

Звідси й реквієм.

Отрощенко В.В.

РЕКВИЕМ ПО УКРАИНСКО-РОССИЙСКОМУ АРХЕОЛОГИЧЕСКОМУ СОТРУДНИЧЕСТВУ НА ВОСТОКЕ УКРАИНЫ

Статью посвящено событиям и итогам 20-тилетнего сотрудничества украинских и российских археологов на Луганщине (1994-2013 гг.). В первый период сотрудничества проводились раскопки Капитановского куста поселений срубной общности в Новоайдрском районе (1994-1999), а во втором – исследовались объекты горной археологии на рудопроявлении Картамыш в Попаснянском районе (2001-2010). Особенной чертой взаимодействия остается факт финансирования полевых исследований исключительно украинской стороной. С приходом к власти В. Януковича выделение средств на реализацию проекта прекратилось. Позитивные моменты сотрудничества проявились в регулярном проведении полевых научно-практических семинаров по месту раскопок с регулярной публикацией их результатов. В Украине определилось новое направление в науке – горная археологии. Сотрудничество с российской стороной поспособствовало становлению научной школы исследователей переходного периода от среднего к позднему бронзовому веку и периодов поздней и финальной бронзы. Важно, что основу этой школы составили местные археологи Донетчины и Луганщины. С началом гибридной войны РФ против нашей страны весной 2014 г. сотрудничество стало невозможным. Отсюда и реквием.

Ключевые слова: Украина, Российская Федерация, сотрудничество, Капитаново, Картамыш, горная археология, гибридная война.

Отрощенко В.В.

REQUIEM FOR THE UKRAINIAN-RUSSIAN ARCHAEOLOGY COOPERATION ON THE EAST UKRAINE

The article deals with the events and the results of 20 years of cooperation between Ukrainian and Russian archaeologists in the Luhansk region (1994-2013). In the first period of cooperation, excavations were carried out at the Kapitanovskii set of settlements of a Zrubna culture community in the Novoaidarskyi district (1994-1999), and in the second, objects of mountain archaeology were studied at the Kartamysh mine near Popasnianskyi district (2001-2010). A special feature of the interaction is the fact of funding field research exclusively by the Ukrainian side. With the coming to power of V. Yanukovich, the allocation of funds for the implementation of the project ceased. Positive moments of cooperation were manifested in the regular conduct of field scientific and practical research seminars at the site of excavations with the regular publication of their results. In Ukraine, a new direction in science was defined – mountain archaeology. Cooperation with the Russian side contributed to the establishment of a scientific school of researchers in transition from the middle to the late Bronze age and the periods of the late and final Bronze. It is important that the basis of this school was made by local archaeologists of the Donetsk and Luhansk regions. With the beginning of the hybrid war of the Russian Federation against Ukraine in the spring of 2014, cooperation became impossible. Hence the requiem.

Keywords: Ukraine, Russian Federation, collaboration, Kapitanove, Kartamish, mine archaeology, hybrid war.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

- Бровендер Ю.М.** Поселення зрубної спільності в середній течії Сіверського Дінця: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.04 «Археологія» / Ін-т археології НАНУ. – К., 2000. – 20 с.
- Бровендер Ю.М.** Капитаново-1. Поселение покровской срубной культуры в Северскодонецком Левобережье / Ю.М. Бровендер // ССПК. – Т. VIII. – Запоріжжя, 2000. – С. 170-186.
- Бровендер Ю.М.** Українсько-російське співробітництво в дослідженні проблеми «Доно-Донецька зона древньої металургії і металлообробки (епоха бронзи)» (некоторые итоги и перспективы сотрудничества) / Ю.М. Бровендер // Проблеми гірничої археології: матеріали I-го Картамиського польового археологічного семінару. – Алчевськ, 2003. – С. 8-14.
- Бровендер Ю.М.** Монографія А.Д. Пряхина «Доно-Донецька степь-лесостепь в епоху бронзи. Історія изучения» / Ю.М. Бровендер // Проблеми гірничої археології: матеріали IX-го Картамиського польового археологічного семінару. – Алчевськ, 2013. – С. 120-128.
- Бровендер Ю.М.** Донецький гірничо-металургійний центр доби бронзи: Автореф. дис. ... докт. іст. наук: спец. 07.00.04 «Археологія» / Ін-т археології НАНУ. – К., 2016. – 32 с.
- Бровендер Ю.М.** Картамьшский археологический микрорайон памятников бронзы Донецкого горно-металлургического центра (некоторые итоги и перспективы исследований) / Ю.М. Бровендер, В.В. Отрощенко // Українсько-російська експедиція по изучению древних памятников горного дела Донбасса (итоги полевого сезона 2001 г. и перспективы исследований). – К.; Воронеж, 2002. – С. 4-15.
- Бровендер Ю.М.** Робоча зустріч з проблем археології пізнього бронзового віку півдня Східної Європи (Луганськ – Перевальськ – Донецьк, 23-27 листопада 1993 р.) / Ю.М. Бровендер, В.В. Отрощенко, І.М. Павлова // Археологія. – 1995. – № 1. – С. 150-151.
- Бровендер Ю.М.** Картамиський комплекс гірничо-металургійних пам'яток бронзового віку в Центральному Донбасі / Ю.М. Бровендер, В.В. Отрощенко, А.Д. Пряхін // Археологія. – 2010. – № 2. – С. 87-101.
- Винников А.З.** А.Д. Пряхин и мои первые опыты в археологии Археология евразийской лесостепи-степи / А.З. Винников // Воронеж: Издательский дом ВГУ, 2016. – С. 166-173.
- Загородня О.В.** Знання металовиробництва бережнівсько-маївської зрубної культури (за матеріалами Картамиського археологічного микрорайону): Автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.04 «Археологія» / Ін-т археології НАНУ. – К., 2014. – 15 с.
- Захарова Е.Ю.** Сосуды со знаками срубной культурно-исторической общности: Автореф. дис. ... канд. ист. наук: спец. 07.00.06 «Археология». – Воронеж: Изд-во ВорГУ, 1998. – 23 с.
- Кузьминых С.В.** Памяти Владимира Александровича Корейанко / С.В. Кузьминых, В.Е. Войтов // «И музою его была наука». Сборник памяти В.А. Корейанко (1952-2016). – Азов: Изд-во Азовского музея-заповедника, 2017. – С. 7-18.
- Литвиненко Р.О.** До проблеми металовиробництва культури Бабине / Р.О. Литвиненко // Проблеми гірничої археології: матеріали II-го міжнародного польового археологічного семінару. – Алчевськ: Вид-во ДонДТУ, 2005. – С. 119-125.
- Литвиненко Р.О.** Культурне коло Бабине (за матеріалами поховальних пам'яток): Автореф. дис. ... докт. іст. наук: спец. 07.00.04 «Археологія» / Ін-т археології НАНУ. – К., 2009. – 32 с.
- Литвиненко Р.О.** Анатолій Дмитрович Пряхін у контексті археології України (до 75-річчя російського вченого) / Р.О. Литвиненко, В.В. Отрощенко // Археологія. – 2014. – № 3. – С. 137-145.
- Отрощенко В.В.** Капитановский полевой археологический семинар / В.В. Отрощенко // Эпоха бронзы Доно-Донецкого региона: Материалы украинско-российского семинара. – Луганск, 1995. – С. 3-5.
- Отрощенко В.В.** Історія племен зрубної спільності: Автореф. дис. ... докт. іст. наук: 07.00.04 «Археологія» / Ін-т археології НАНУ. – К., 2002. – 33 с.
- Отрощенко В.В.** К истории племен срубной общности / В.В. Отрощенко // Археология восточноевропейской лесостепи. – Вып. 17: Доно-Донецкий регион в эпоху бронзы. – Воронеж: Изд-во ВорГУ, 2003. – С. 68-96.
- Отрощенко В.В.** Володимир Беседін в Україні / В.В. Отрощенко // АА. – № 15: Псалии. Элементы упряжи и конского снаряжения в древности. – Донецк, 2004. – С. 5-6.
- Отрощенко В.В.** Дніпро-Донецький осередок культурогенези (постановка проблеми) / В.В. Отрощенко // Проблеми дослідження пам'яток археології Східної України: Матеріали II-ї Луганської міжнародної історико-археологічної конференції, присвяченої 85-річчю Луганського обласного краєзнавчого музею. – К.: Шлях, 2005. – С. 36-38.

Отрощенко В.В. Деякі тенденції в політархеології сучасної Росії / В.В. Отрощенко // Магістеріум. – Вип. 36: Археологічні студії. – К., 2009. – С. 6-9.

Панковський В.Б. Кістяна і рогова індустрія доби пізньої бронзи в Північному Причорномор'ї: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.04 «Археологія» / Ін-т археології НАНУ. – Київ, 2012. – 15 с.

Пробийголова О.С. Населення нижньої течії Сіверського Дінця та Донецького кряжу у заключний період доби пізньої брнзи: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.04 «Археологія» / Ін-т археології НАНУ. – Київ, 2017. – 19 с.

Пряхин А.Д. Доно-Донецкая степь-лесостепь в эпоху бронзы. История изучения вторая половина XIX – начало 90-х гг. XX в.) / А.Д. Пряхин. – Воронеж: Издательско-полиграфический центр Воронежского гос. ун-та, 2008. – Кн. 1. – 258 с.

Пряхин А.Д. Доно-Донецкая степь-лесостепь в эпоху бронзы. История изучения (современный этап) / А.Д. Пряхин. – Воронеж: Издательско-полиграфический центр Воронежского гос. ун-та, 2010. – Кн. 2. – 296 с.

Пряхин А.Д. Работы Украинско-Российской экспедиции на Картамышском рудопроявлении / А.Д. Пряхин, Ю.М. Бровендер, В.В. Отрощенко, А.С. Саврасов // АО 2001 г. – М., 2002. – С. 506-508.

Пряхин А.Д. Украинско-Российская экспедиция по изучению Капитановского археологического микрорайона / [А.Д. Пряхин, В.В. Отрощенко, Ю.М. Бровендер, В.И. Беседин] // АО 1996 г. – М., 1997. – С. 394-396.

Пряхин А.Д. Продолжение исследований на территории Луганской обл. Украины / [А.Д. Пряхин, В.В. Отрощенко, В.И. Беседин, Ю.М. Бровендер] // АО 1998 г. – М., 2000. – С. 377-379.

Пряхин А.Д. Поселение эпохи бронзы Капитаново II / [А.Д. Пряхин, В.В. Отрощенко, В.И. Беседин, Ю.М. Бровендер] // Археологические памятники донского бассейна. – Вып. 4. – Воронеж, 2000. – 50 с.

Пряхин А.Д. Обследование рудника на рудопроявлении Картамыш / [А.Д. Пряхин, А.С. Саврасов, В.В. Отрощенко, Ю.М. Бровендер] // Доно-Донецкий регион в системе древностей эпохи бронзы восточноевропейской степи и лесостепи. – Вып. 2. – Воронеж: Воронежский ун-т, 1996. – С. 10-13.

Пряхин А.Д. Доно-Донецкая степь-лесостепь в эпоху бронзы. История изучения (вторая половина XIX – начало 90-х гг. XX в.) / А.Д. Пряхин. – Кн. 1. – Воронеж: Издательско-полиграфический центр ВГУ, 2008. – 257 с.

Пряхин А.Д. Доно-Донецкая степь-лесостепь в эпоху бронзы. История изучения (вторая половина XIX – начало 90-х гг. XX в.) / А.Д. Пряхин. – Кн. 2. – Воронеж: Издательско-полиграфический центр ВГУ, 2010. – 296 с.

Пряхин А.Д. История изучения Картамышского комплекса горно-металлургических памятников на территории Украины / [А.Д. Пряхин, А.С. Саврасов, Ю.М. Бровендер, В.В. Отрощенко] // Из истории отечественной археологии. – Воронеж, 2008. – Вып. 1. – С. 187-204.

Пряхин А.Д. В.И. Беседин и изучение срубной культурно-исторической общности / А.Д. Пряхин, И.Е. Сафонов // АА. – № 15: Псалии. Элементы упряжи и конского снаряжения в древности. – Донецк, 2004. – С. 166-167.

Саврасов А.С. Металлообработка населения донской лесостепной срубной культуры: Автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.06 «Археологія». – Воронеж: Воронежский гос. ун-т, 1998. – 23 с.

Татаринов С.И. Древний металл Восточной Украины / С.И. Татаринов. – Артемовск, 1993. – 154 с.

Татаринов С.И. Історія гірничої справи, металургії та металообробки доби бронзи Східної України: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.04 «Археологія». – Донецьк: ДонНУ, 2006. – 23 с.

Татаринов С.И. Донбас – Бахмут. Постаті історії біографічні нариси / С.И. Татаринов, Є.А. Пилипенко, Д.В. Єфімов. – Харків: Експрес-книга, 2018. – 332 с.

Толочко П.П. До комплексної міжнародної співпраці / П.П. Толочко, В.В. Отрощенко // Проблеми гірничої археології: Матеріали II-го міжнародного польового археологічного семінару. – Алчевськ: ДонДТУ, 2005. – С. 4-6.

Усачук А.М. Найдавніші палії доби бронзи лісостепу і степу Євразії (технологічний і функціональні аспекти): Автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.04 «Археологія» / Ін-т археології НАНУ. – К., 2007. – 24 с.

Чередниченко Н.Н. Поселение срубной культуры на Луганщине / Н.Н. Чередниченко // СА. – 1970. – № 1. – С. 233-238.

Черних Л.А. Проблеми вивчення первісного ремесла в археології (соціально-історичний аспект): Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.04 «Археологія» / Ін-т археології НАНУ. – Київ, 1997. – 24 с.

REFERENCES

- Brovender Yu.M.** Poselelnia zrubnoi spilnosti v serednii techii Siverskoho Dintsia: Avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.04 «Arkheolohiia / In-t arkheolohii NANU. – Kyiv, 2000. – 20 s.
- Brovender Yu.M.** Kapitanovo-1. Poseleniye pokrovskoy srubnoy kultury v Severskodonetskom Levoberezhye / Yu.M. Brovender // SSPK. – T. VIII. – Zaporizhzhya, 2000. – S. 170-186.
- Brovender Yu.M.** Ukrainsko-rossiyskoye sotrudnichestvo v issledovanii problemy «Dono-Donetskaya zona drevney metallurgii i metalloobrabotki (epokha bronzы)» (nekotoryye itogi i perspektivy sotrudnichestva) / Yu.M. Brovender // Problemy hirnychoi arkheolohii: Materialy I-ho Kartamyskoho polovoho arkheolohichnogo seminaru. – Alchevsk, 2003. – S. 8-14.
- Brovender Yu.M.** Monografiya A.D. Pryakhina «Dono-Donetskaya step-lesostep v epokhu bronzы. Istoriya izucheniya» / Yu.M. Brovender // Problemi girnichoi arkheologii: Materiali IKh-go Kartamiskogo polovoho arkheologichnogo seminaru. – Alchevsk. 2013. – S. 120-128.
- Brovender Yu.M.** Donetskiy hirnycho-metalurhiinyi tsentr doby bronzы: Avtoref. dys. ... dokt. ist. nauk: 07.00.04 «Arkheolohia» / In-t arkheolohii NANU. – Kyiv, 2016. – 32 s.
- Brovender Yu.M.** Kartamyskiy arkheologicheskii mikrorayon pamyatnikov bronzы Donetskogo gorno-metallurgicheskogo tsentra (nekotoryye itogi i perspektivy issledovaniy) / Yu.M. Brovender, V.V. Otroshchenko // Ukrainsko-rossiyskaya ekspeditsiya po izucheniyu drevnikh pamyatnikov gornogo dela Donbassa (itogi polevogo sezona 2001 g. i perspektivy issledovaniy). – Kiyev; Voronezh. 2002. – S. 4-15.
- Brovender Yu.M.** Robocha zustrich z pprobem arkheolohii piznogo bronzovoho viku pivdnia Skhidnoi Yevropy (Luhansk – Perevalsk – Donetsk, 23-27lystopada 1993 r.) / Yu.M. Brovender, V.V. Otroshchenko, I.M. Pavlova // Arkheolohiia. – 1995. – № 1. – S. 150-151.
- Brovender Yu.M.** Kartamyskiy kompleks hirnycho-metalurhiinykh pam'iatok bronzovoho viku v Tsentralnomu Donbasi / Yu.M. Brovender, V.V. Otroshchenko, A.D. Priakhin // Arkheolohiia. – 2010. – № 2. – S. 87-101.
- Vinnikov A.Z.** A.D. Pryahin i moi pervyie opytyi v arheologii Arheologiya evraziyskoy lesostepi-stepi / A.Z. Vinnikov // Voronezh: Izdatelskiy dom VGU, 2016. – S. 166-173.
- Zahorodnia O.V.** Znariaddia metalovyrobnystva berezhnivsko-maivskoi zrubnoi kultury (za materialamy Kartamyskoho arkheolohichnogo mikroraiou): Avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.04 «Arkheolohiia» / In-t arkheolohii NANU. – Kyiv, 2014. – 15 s.
- Zakharova E.Yu.** Sosudy so znakami srubnoy kulturno-istoricheskoy obshchnosti: Avtoref. dis. ... kand. ist. nauk: 07.00.06 «Arkheologiya». – Voronezh: Voronezhskiy gos. un-t, 1998. – 23 s.
- Kuzminykh S.V.** Pamyati Vladimira Aleksandrovicha Koreyanko / S.V. Kuzminykh, V.E. Voytov // «I muzoyu ego byla nauka». Sbornik pamyati V.A. Koreyanko (1952-2016). – Azov: Izd-vo Azovskogo muzeya-zapovednika, 2017. – S. 7-18.
- Lytvynenko R.O.** Do problemy metalovyrobnystva kultury Babyne / R.O. Lytvynenko // Problemy hirnychoi arkheolohii: Materialy II-ho mizhnarodnogo polovoho arkheolohichnogo seminaru. – Alchevsk: Vyd-vo DonDTU, 2005. – S. 119-125.
- Lytvynenko R.O.** Kulturne kolo Babyne (za materialamy pokhovalnykh pam'iatok): Avtoref. dys. ... dokt. ist. nauk: 07.00.04 «Arkheolohiia» / In-t arkheolohii NANU. – Kyiv, 2009. – 32 s.
- Lytvynenko R.O.** Anatolii Dmytrovych Priakhin u konteksti arkheolohii Ukrainy (do 75-richchia rosiiskoho vchenoho) / R.O. Lytvynenko, V.V. Otroshchenko // Arkheolohiia. – 2014. – № 3. – S. 137-145.
- Otroshchenko V.V.** Kapitanovskiy polevoy arkheologicheskii seminar / V.V. Otroshchenko // Epokha bronzы Dono-Donetskogo regiona: Materialy ukrainsko-rossiyskogo seminaru. – Lugansk, 1995. – S. 3-5.
- Otroshchenko V.V.** Istoriia plemen zrubnoi spilnosti: Avtoref. dys. ... dokt. ist. nauk: 07.00.04 «Arkheolohiia» / In-t arkheolohii NANU. – Kyiv, 2002. – 33 s.
- Otroshchenko V.V.** K istorii plemen srubnoy obshchnosti / V.V. Otroshchenko // Arkheologiya vostochnoyevropeyskoy lesostepi. – Vyp. 17: Dono-Donetskiy region v epokhu bronzы. – Voronezh: Izd-vo VorGU, 2003. – S. 68-96.
- Otroshchenko V.V.** Volodymyr Biesiedin v Ukraini / V.V. Otroshchenko // AA. – № 15: Psalii. Elementy upryazhi i konskogo snaryazheniya v drevnosti. – Donetsk. 2004. – S. 5-6.
- Otroshchenko V.V.** Dnipro-Donetskiy osередok kulturogenezy (postanovka problemy) / V.V. Otroshchenko // Problemy doslidzhennia pam'iatok arkheolohii Skhidnoi Ukrainy: Materialy II-i Luhanskoi mizhnarodnoi istoryko-arkheolohichnoi konferentsii, prysviachenoї 85-richchiu Luhanskoho oblasnogo kraieznavchoho muzeiu. – K.: Shliakh, 2005. – S. 36-38.

Otroshchenko V.V. Deiaki tendentsii v politarkheologii suchasnoi Rosii / V.V. Otroshchenko // *Magisterium*. – Vyp. 36: *Arkheolohichni studii*. – Kyiv, 2009. – S. 6-9.

Pankovskiy V.B. Kistiana i rohova industrii doby piznoi bronzy v Pivnichnomu Prychornomor'ii: Avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.04 «Arkheolohiia» / In-t arkheolohii NANU. – Kyiv, 2012. – 15 s.

Probyholova O.S. Naselennia nyzhnoi techii Siverskoho Dintsia ta Donetskoho kriazhu u zakliuchnyi period doby piznoi brnzy: Avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.04 «Arkheolohiia» / In-t arkheolohii NANU. – Kyiv, 2017. – 19 s.

Pryakhin A.D. Dono-Donetskaya step-lesostep v epokhu bronzy. Istoriya izucheniya vtoraya polovina KhIKh – nachalo 90-kh gg. KhKh v.) / A.D. Pryakhin. – Voronezh: Izdatelsko-poligraficheskiy tsentr Voronezhskogo gos. un-ta, 2008. – Kn. 1. – 258 s.

Pryakhin A.D. Dono-Donetskaya step-lesostep v epokhu bronzy. Istoriya izucheniya (sovremenny etap) / A.D. Pryakhin. – Voronezh: Izdatelsko-poligraficheskiy tsentr Voronezhskogo gos. un-ta, 2010. – Kn. 2. – 296 s.

Pryakhin A.D. Raboty Ukrainsko-Rossiyskoy ekspeditsii na Kartamyshskom rudoproyavlenii / A.D. Pryakhin. Yu.M. Brovender. V.V. Otroshchenko. A.S. Savrasov // AO 2001 g. – M., 2002. – S. 506-508.

Pryakhin A.D. Ukrainsko-Rossiyskaya ekspeditsiya po izucheniyu Kapitanovskogo arkheologicheskogo mikrorayona / [A.D. Pryakhin. V.V. Otroshchenko. Yu.M. Brovender. V.I. Besedin] // AO 1996 g. – M., 1997. – S. 394-396.

Pryakhin A.D. Prodolzheniye issledovaniy na territorii Luganskoy obl. Ukrainy / [A.D. Pryakhin. V.V. Otroshchenko. V.I. Besedin. Yu.M. Brovender] // AO 1998 g. – M., 2000. – S. 377-379.

Pryakhin A.D. Poseleniye epokhi bronzy Kapitanovo II / [A.D. Pryakhin. V.V. Otroshchenko. V.I. Besedin. Yu.M. Brovender] // *Arkheologicheskiye pamyatniki donskogo basseyna*. – Vyp. 4. – Voronezh. 2000. – 50 s.

Pryakhin A.D. Obsledovaniye rudnika na rudoproyavlenii Kartamysh / [A.D. Pryakhin, A.S. Savrasov, V.V. Otroshchenko, Yu.M. Brovender] // *Dono-Donetskiy region v sisteme drevnostey epokhi bronzy vostochnoyevropeyskoy stepi i lesostepi*. – Vyp. 2. – Voronezh: Voronezhskiy un-t, 1996. – S. 10-13.

Pryakhin A.D. Dono-Donetskaya step-lesostep v epokhu bronzy. Istoriya izucheniya (vtoraya polovina XIX – nachalo 90-kh gg. XX v.) / A.D. Pryakhin. – Kn. 1. – Voronezh: Izdatelsko-poligraficheskiy tsentr VGU, 2008. – 257 s.

Pryakhin A.D. Dono-Donetskaya step-lesostep v epokhu bronzy. Istoriya izucheniya (vtoraya polovina XIX – nachalo 90-kh gg. XX v.) / A.D. Pryakhin. – Kn. 2. – Voronezh: Izdatelsko-poligraficheskiy tsentr VGU, 2010. – 296 s.

Pryakhin A.D. Istoriya izucheniya Kartamyshskogo kompleksa gorno-metallurgicheskikh pamyatnikov na territorii Ukrainy / [A.D. Pryakhin. A.S. Savrasov. Yu.M. Brovender. V.V. Otroshchenko] // *Iz istorii otechestvennoy arkheologii*. – Voronezh, 2008. – Vyp. 1. – S. 187-204.

Pryakhin A.D. V.I. Besedin i izucheniye srubnoy kulturno-istoricheskoy obshchnosti / A.D. Pryakhin. I.E. Safonov // AA. – № 15: *Psalii. Elementy upryazhi i konskogo snaryazheniya v drevnosti*. – Donetsk, 2004. – S. 166-167.

Savrasov A.S. Metalloobrabotka naseleniya donskoy lesostepnoy srubnoy kultury: Avtoref. dis. ... kand. ist. nauk: 07.00.06 «Arkheologiya». – Voronezh: Voronezhskiy gos. un-t, 1998. – 23 s.

Tatarinov S.I. Drevniy metall Vostochnoy Ukrainy / S.I. Tatarinov. – Artemovsk. 1993. – 154 s.

Tatarynov S.Y. Istoriia hirnychoi spravy, metalurhii ta metaloobrobky doby bronzy Skhidnoi Ukrainy: Avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.04 «Arkheolohiia». – Donetsk: DonNU, 2006. – 23 s.

Tatarynov S.Y. Donbas – Bakhmut. Postati istorii biohrafichni narisy / S.Y. Tatarynov, Ye.A. Pylypenko, D.V. Yefimov. – Kharkiv: Ekspres-knyha, 2018. – 332 s.

Tolochko P.P. Do kompleksnoi mizhnarodnoi spivpratsi / P.P. Tolochko, V.V. Otroshchenko // *Problemy hirnychoi arkheolohii: Materialy II-ho mizhnarodnoho polovoho arkheolohichnoho seminaru*. – Alchevsk: DonDTU, 2005. – S. 4-6.

Usachuk A.M. Naidavnishi palii doby bronzy lisostepu i stepu Yevrazii (tekhnolohichni i funktsionalni aspekty): Avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.04 «Arkheolohiia» / In-t arkheolohii NANU. – Kyiv, 2007. – 24 s.

Cherednichenko N.N. Poseleniye srubnoy kultury na Luganshchine / N.N. Cherednichenko // SA. – 1970. – № 1. – S. 233-238.

Chernykh L.A. Problemy vyvchennia pervisnoho remesla v arkheolohii (sotsialno-istorychnyi aspekt): Avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.04 «Arkheolohiia» / In-t arkheolohii NANU. – Kyiv, 1997. – 24 s.